

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Het land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successieoorlog (1283-1289) (slot)

In de voorgaande aflevering is beschreven hoe de strijd om de Limburgse erfenis na lang geharrewar beslecht werd op 15 oktober 1289 te Parijs door bemiddeling van de koning van Frankrijk. Het artikel had daarmee kunnen eindigen, maar er doemen een paar vragen op die we niet onbesproken willen laten. Vaak leest men dat de vrede gesloten werd te Nyswiller in Zuid-Limburg. Hoe komt men aan die vreemde veronderstelling? Een interessant punt is verder wat er met de munt van 's-Hertogenrade is gebeurd. Tenslotte zijn er een paar zaken die uit de oorlog voortvloeiden en die voor het land van 's-Hertogenrade of voor de heren van Rimborg en Wittem van belang waren.

Een vrede van Nyswiller?

Reeds na het verschijnen van het maart-nummer van Het Land van Herle maakte een trouwe lezer van het tijdschrift, J. Albert te Brunssum, ons er op attent dat in 1972 Paul Haimon in een artikel over „Kasteel Nyswiller” in het Limburgs Dagblad had geschreven dat daar na de slag van Woeringen de vrede werd getekend, in oktober 1289¹. De vermelding van die vrede kwam ook voor in een „Geschiedenis van Limburg”, die in 1940 verscheen en geschreven was door Beaujean, Hoens en Ramaekers. Volgens deze auteurs werd pas in 1289 een afdoende vrede gesloten te Nijswiller”. Zij noemden dus alleen het jaar en de plaats².

Hetzelfde deed Huygen die in 1949 een boek uitgaf met de titel „Van graafschap Limburg tot provincie Limburg”, waarin beknopte kronieken staan van alle gebieden die nu deel uitmaken van onze provincie. Het is een handig, maar niet altijd betrouwbaar naslagwerk. Tweemaal vermeldt hij de „vrede van Nijswilre” in 1289³. Tenslotte komt deze vredessluiting voor in een andere populaire geschiedenis van Limburg met de mooie titel „Waar de brede stroom der Maas ...”. Volgens de auteur werd de vrede gesloten in de maand oktober⁴.

In de grote werken over de Limburgse geschiedenis, zoals Limburgs Verleden en het werk van Jappe Alberts, is dat gegeven niet

te vinden. Hoe kwamen de populaire geschiedschrijvers dan aan die datum? Paul Haimon schrijft dat de zusters Franciscanessen die destijds kasteel Nyswiller bewoonden, hem een gestencild blad hadden voorgelegd waarop in enkele regels dat feit was vermeld, in de redactie van de historicus baron de Crassier. Deze baron heeft in de jaren dertig voor alle Limburgse plaatsen een kroniekachtige geschiedenis samengesteld en daarbij vaker een vergissing begaan, maar bij Nyswiller spreekt hij niet over een vrede die daar gesloten zou zijn⁵.

E. Ramakers van de Documentatie Limburg in de Stadsbibliotheek te Maastricht heeft de zaak verder uitgezocht. Uit zijn uitvoerig schrijven neem ik het volgende over: De directe bron voor Beaujean lijkt te zijn een verhaal van de vader van een van zijn medewerkers, de in 1939 overleden onderwijzer J.A. Hoens. Deze schrijft in zijn artikel „Walram van Valkenburg en zijn tijdgenoten” in „Limburg's Jaarboek” 26 (1920), p. 58-59: „Nu stel ik nog even de vraag: Waar werd die vrede gesloten? Ge denkt aan de een of andere groote plaats uit dien tijd, aan Maastricht, Aken, Keulen, Luik. De vrede, die een einde maakte aan al de verwikkelingen van een jarenlangen oorlog en die aan Reynald van Gelder de vrijheid teruggaf, werd gesloten te Neiswiler, dat lag in de gemeente Wittem.”

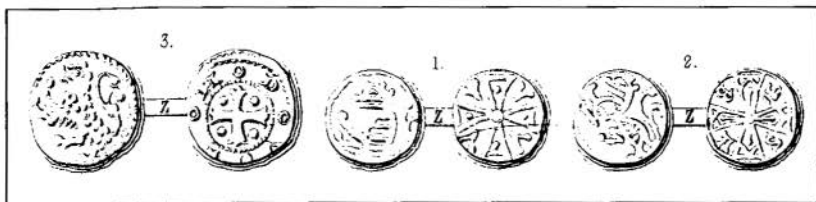
J.A. Hoens plaatst dus de vrede, zonder indicatie van het jaartal, in Nyswiller. Gezien de spelling van die plaatsnaam (Neiswiler) lijkt een ontleening aan een opmerking van S.P. Ernst voor de hand te liggen. Die spreekt immers, zij het bij een andere gelegenheid, van „Weisweiler près de Wittem”. Hoens sr. concludeerde terecht dat Weisweiler niet bij Wittem lag, en maakte er daarom maar „Neiswiler” van. Hoens' zoon J.H.J. (Beaujeans medewerker) zal deze kennis omtrent de plaats van de vredessluiting wel bij Beaujean aangedragen hebben, ook al omdat de plaats waar de vrede gesloten werd, vaak niet genoemd werd. De door Beaujean in dit verband geciteerde P.J. Blok (Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, I, Leiden 1912², 190) schrijft namelijk: „Door bemiddeling van Willem van Henegouwen, bisschop van Kamerijk, werden nu onderhandelingen aangeknoopt, die, hoewel korten tijd gestaakt, 15 Oct. 1289 leidden tot een scheidsrechterlijke uitspraak van koning Phillips IV van Frankrijk ...”. Combinatie van de niet gedateerde opmerking van J.A. Hoens met de tekst van Blok leidt dan tot de Vrede van Nyswiller in 1289.

Tot zover E. Ramakers. In de vorige aflevering is beschreven hoe de bisschop van Kamerijk in de maanden oktober-december 1288 een vrede tot stand probeerde te brengen tussen de Brabantse hertog en zijn gevangene, de graaf van Gelre, wiens belangen behartigd werden door graaf Gwijde van Vlaanderen. In eerste aanzet zou de hertog zich op 29 oktober in het Brabantse Nijvel bevinden en de graaf in het nabij gelegen Naamse Viesvile, zodat

zij elkaar de volgende dag op een ertussen liggende plaats konden ontmoeten. De plaats Viesvile is door S.P. Ernst onbegrijpelijkerwijze geïdentificeerd met een niet bestaand „Weisweiler” bij Witem⁶. De vredespogingen van de bisschop mislukten, maar de vreemde vermelding bij Ernst heeft tot de mythe van de „vrede van Nyswiller” geleid.

De munt van Rode

In de tijd van het regionale muntwezen, toen praktisch iedere landsheer voor zijn gebied een eigen munt had, liet ook de hertog van Limburg munten slaan en wel in de voornaamste gebiedsdelen: te Limbourg en te 's-Hertogenrade. Zoals gebruikelijk waren het kleine zilveren munten, denaren, deniers of penningen genoemd, die nauwelijks een centimeter breed waren en ongeveer een halve gram wogen. In het laatste kwart van de 13de eeuw werden in Brabant naar het voorbeeld van Engeland grotere en zwaardere munten geslagen, met een doorsnede van bijna 2 cm en een gewicht van ruim een gram. Deze werden sterlingen genoemd en waren op de achterkant voorzien van een groot dubbeldraads kruis dat het oppervlak in vieren verdeelde⁷.

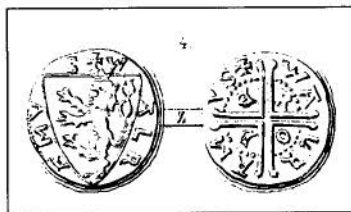
Afb. 1: Een penning en twee halve penningen van het hertogdom Limburg (13de eeuw), de leeuw heeft een dubbele staart: afbeelding op ware grootte (Van der Chijs, plaat IV).

Van de Brabantse hertogen zijn veel munten bewaard gebleven, maar van de Limburgers slechts een enkele. De Limburgse munten zijn te herkennen aan de dubbele staart van de leeuw (zie afbeelding 1). De sterlingen van Limburg die bewaard zijn gebleven, werden geslagen te 's-Hertogenrade. Zij zijn op de voor- en achterzijde voorzien van de naam „Walramus”, waarmee hertog Walram IV (1247-1280) wordt aangeduid. In de vier hoeken tussen het kruis staan de letters R/O/D/E (zie afbeeldingen 2 en 3). Dat geeft aan dat de munt geslagen is te 's-Hertogenrade, waar dus een „munt” moet zijn geweest, een atelier waar munten werden vervaardigd. Zo'n muntwerkplaats is er eveneens in het stadje Limbourg geweest. Ook de Brabantse hertog liet op verschillende plaatsen zijn munten slaan, niet alleen in het hertogdom zelf, b.v. te Leuven, maar tevens in Maastricht en Dalhem⁸.

Het muntrecht was eigenlijk een koninklijk recht en Rudolf van

Afb. 2: Foto van de voor- en achterzijde van de Limburgse sterling, rond 1275 geslagen te Rode (Muntenkabinet van Rolduc).

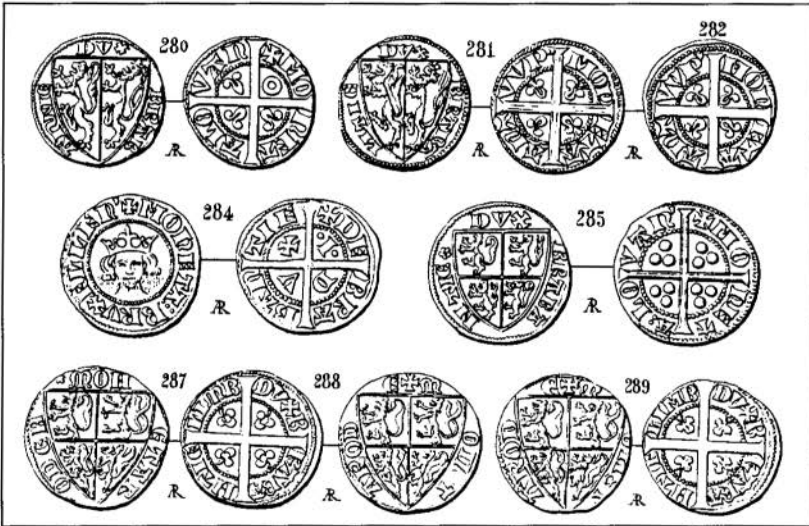
Afb. 3: Natekening van de Limburgse sterling van Rode, op ware grootte (Van der Gijs, plaat IV).

Habsburg, koning van het Duitse Rijk van 1273 tot 1291, spande zich in om dat recht weer te doen gelden. In 1282 kondigde hij een „Statutum de moneta” af, waarin hij bepaalde dat alleen diegene een geldig muntrecht bezat die het van het Rijk had ontvangen⁹. Reinald van Gelre die na de dood van Walram IV hertog van Limburg was geworden, verzocht keizer Rudolf in 1282 niet alleen zijn erfopvolging in Limburg te regelen, maar ook toe te staan de muntslag van Limburg over te brengen naar 's-Hertogenrade. Op 19 juni gaf de keizer toestemming om de munt die tot dan toe in Limburg werd geslagen, voortaan in Rode te slaan met dezelfde waarde, vorm en afbeelding¹⁰.

Het overbrengen van de Limburgse muntslag naar 's-Hertogenrade kan verbazing wekken; men zou kunnen denken dat het munthuis in Limburg in een bedreigd gebied lag. Maar het verplaatsen van de muntslag komt ook elders voor. In 1290 verkreeg b.v. Reinald van Gelre het recht om de Arnhemse „munt” over te brengen naar Roermond en Harderwijk. De Keulse aartsbisschop liet de Keulse munt in het begin van de 14de eeuw te Bonn slaan, met dezelfde vorm en waarde als de oude munt¹¹. De ligging van de muntplaats aan belangrijke verkeers- en handelswegen en bij een tol werkte gunstig op de afzet van de munten, temeer omdat

Afb. 5: Foto van de voor- en achterzijde van de Brabantse sterling, tegen 1300 geslagen te Rode. Vergelijk afbeelding 6, nr. 289 (Muntenkabinet van Rolduc).

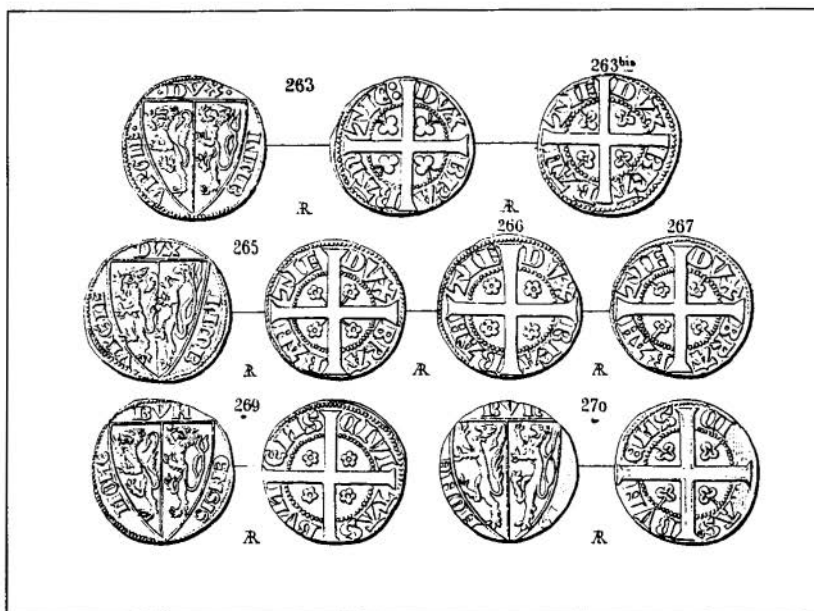
Afb. 6: Sterlingen van Jan II (1294-1312), op ware grootte. De nrs. 287-289 zijn geslagen te Rode (De Witte, plaat XI).

er toen in de meeste landen en landjes wisseldwang bestond¹². In dit opzicht lag 's-Hertogenrade veel beter dan Limbourg.

Uit de Gelderse periode (1280-1289) is geen munt bewaard gebleven. Wel zijn er enkele munten van Rode uit de Brabantse tijd bekend. Het muntenkabinet van Centrum Rolduc bezit zo'n zilveren munt, een sterling die een doorsnee heeft van 18 mm en 1.15 gram weegt. Op de voorkant staat een wapenschild van vier

velden, waarin tweemaal de Brabantse leeuw en twee maal de Limburgse, herkenbaar aan de gespleten en gekruiste staart. Op de rand, die gedeeltelijk is weggesneden, leest men: + M/(ONET)/AROD/E = moneta Rode, d.w.z. munt van Rode. Op de achterkant staat tussen de armen van het kruis: DUXB/RABA/NTIE/LIMB = dux Brabantie, Limb(urgie), hertog van Brabant en Limburg¹³ (zie afbeeldingen 5 en 6).

Gewoonlijk wordt deze munt toegeschreven aan Jan I van Brabant die in oktober 1289 hertog van Limburg en heer van 's-Hertogenrade werd¹⁴. Maar volgens A. de Witte wiens overzicht van de Brabantse munten tot nu toe niet werd gebruikt, is dat

Afb. 4: Sterlingen van Jan I uit de periode dat hij Hertog van Brabant en Limburgse was (1289-1294), op ware grootte; nrs. 269 en 270 geslagen te Bonn (De Witte, plaat X).

onjuist. De beschreven munt werd pas geslagen onder Jan II die regeerde van 1294 tot 1312. Het vierengedeelde wapenschild is onder Jan I niet op munten gebruikt. Toen hij hertog van Limburg werd, verscheen op de voorzijde van veel munten wel een gedeeld wapen, met in de ene helft de Brabantse en in de andere de Limburgse leeuw, en in het randschrift: „dux Limburgie”, terwijl op de achterkant stond: „dux Brabantie” (zie afbeelding 4). De plaats waar de munt werd vervaardigd, is niet aangegeven. Dat gebeurde wel toen Jan I in 1288/89 de stad Bonn een tijdlang bezet hield.

Daar liet hij munten slaan met het gedeelde wapen en het rand-schrift: Bunensis mone(ta)¹⁵.

Op de munten van Jan II is de muntplaats bijna altijd vermeld. Aanvankelijk waren de munten nog voorzien van het gedeelde wapen, maar een paar jaar later gebruikten de muntmeesters het officiële wapen met vier velden. Van een dergelijke munt die tegen het jaar 1300 te Rode werd geslagen, zijn bij De Witte vier exemplaren afgebeeld (planche XI).

De aparte munt van 's-Hertogenrade bestond nog in het begin van de 14de eeuw, zoals valt af te leiden uit een oorkonde van abt Theobaldus van Kloosterrade. Hij verkocht op 21 maart 1312 een jaarlijkse cijns van twee mark, en wel in Roder muntgeld (duas marcas annui census pagamenti Rodensis)¹⁶. Een mark was destijds geen geldstuk, maar een bepaalde hoeveelheid gemunt geld, een rekeneenheid die 144 penningen omvatte¹⁷. Met het verdwijnen van de regionale munten verdween tegen het midden van de 14de eeuw ook de Roder penning of sterling.

's-Hertogenrade en Luik

Bij het begin van de Limburgse successie-oorlog sloot Jan I van Brabant enkele overeenkomsten met zijn zwager Jan van Vlaanderen, bisschop van Luik. Deze was namelijk wereldlijk heer over het prinsdom Luik, dat ten zuidwesten van Maastricht als een groot blok tussen Brabant en het Limburgse hertogdom was gelegen. Bovendien was de Luikse bisschop medeheer over Maastricht, dat een uitvalsbasis vormde voor Jans militaire operaties tegen Gelre en het sticht Keulen, het wereldlijk gebied van de Keulse aartsbisschop.

In een van die overeenkomsten, gedateerd 20 oktober 1283, verklaarde de Brabantse hertog dat wanneer hij door verdrag of oorlog in het bezit zou komen van Rode, Simpelveld en andere plaatsen die na de dood van de hertogin van Limburg aan de bisschop waren toegevallen volgens het gewoonterecht van het Duitse Rijk, zoals de bisschop beweerde, dan zou de Brabantse hertog die overgeven aan de bisschop, tenzij hijzelf kon bewijzen dat hij betere rechten op die plaatsen had¹⁸.

Rode, Simpelveld en die andere plaatsen waren volgens de bisschop kennelijk leengoederen, die terugkeerden naar de leenheer wanneer er geen directe erfgenamen waren. In 1213 had inderdaad een Luikse bisschop Simpelveld - dat toen als „curtis” werd aangeduid - in leen gegeven aan Walram, een zoon van de toenmalige hertog van Limburg, en aan zijn erfgenamen. Dat was eveneens het geval met Eijsden en Heugem bij Maastricht. Het zouden lenen blijven van de kerk van Luik en daarvoor zou telkens leenhulde gebracht worden aan de Luikse bisschop¹⁹.

Wat Rode d.w.z. 's-Hertogenrade aangaat, ligt de zaak niet zo duidelijk. Volgens de schrijver van de Annales Rodenses heeft

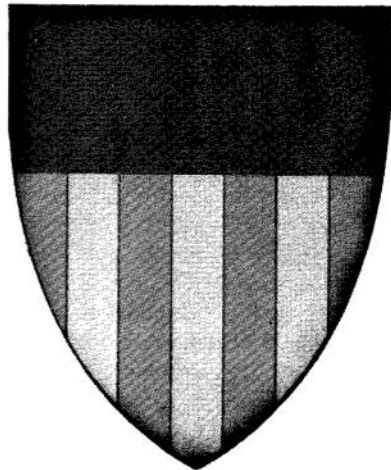
hertog Hendrik II in 1155 de burcht en het hele allodium Rode aan de bisschop van Luik gegeven, met uitzondering van de abdij Rolduc en haar bezittingen²⁰. Het was een schenking waardoor het allodium - toen omvattend burcht Rode, Kerkrade, Afden en Merkstein - eigendom werd van het bisdom Luik. Dit bezit moet door de bisschop dan weer in leen zijn gegeven aan de Limburgse hertog. Want de hertog is er in het vervolg wel de bezitter van, zoals S.P. Ernst in zijn *Histoire du Limbourg* uiteenzet²¹.

De schenking door de hertog en anderzijds de belening door de Luikse bisschop zijn in vergetelheid geraakt of gewijzigd, want in 1191 treft hertog Hendrik III beschikkingen aangaande Rode. Om een onenigheid over het voogdijschap van de abdij Sint Truiden bij te leggen, droeg hij enkele gebieden, waaronder zijn allodium Rode, in leen op aan de hertog van Brabant in ruil voor het voogdijschap. Die gebieden werden hem weer teruggegeven, maar nu als Brabantse lenen²². Niettemin claimde de bisschop van Luik in 1283 het gebied Rode voor zijn bisdom.

Wat er ook van zij, de Brabantse hertog Jan I heeft na de verwerving van de Limburgse erfenis niets doorgegeven aan de bisschop van Luik, zoals de Luikse kanunnik en kroniekschrijver Jean Hocsem rond 1350 in zijn verhaal over het episcopaat van bisschop Jan van Vlaanderen opmerkt²³.

Erkenning van bewezen diensten

Hertog Jan is begin 1291 in 's-Hertogenrade geweest, zoals uit een oorkonde blijkt. Die is gedateerd op 25 januari van het jaar 1290; maar omdat in Brabant het nieuwe jaar pas begon bij het

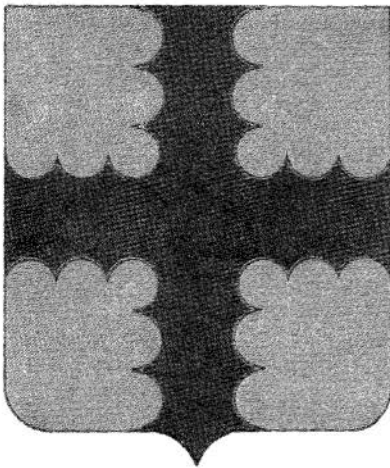

Afb. 7: Wapen van de familie Mulrepas, schildhoofd rood, daaronder drie blauwe palen op goud (Catalogus van de tentoonstelling, blz. 175, vierde rij, vierde wapen).

paasfeest en wij rekenen met een jaarwisseling op 1 januari, was het in feite reeds het jaar 1291²⁴. Waarschijnlijk heeft de Brabantse hertog toen de leenhulde in ontvangst genomen van de vele leenmannen in en rond het Land van 's-Hertogenrade. Op die 25ste januari schonk de hertog aan Arnold van Julémont-Wittem, die in de Limburgse oorlog zo duidelijk zijn partij had gekozen, de grote hoeve van Epen met alles wat er bij hoorde, ter uitbreiding van het leen dat Arnold reeds bezat. Tegelijk bepaalde de hertog dat wanneer Arnold zonder kinderen zou sterven, zijn vrouw gedurende haar leven het vruchtgebruik daarop had.

Deze vrouw was Jutta van Mulrepas, een zus van Hendrik van Mulrepas, heer van Rimburg, die met Arnold steeds aan de zijde van Brabant had gevochten. Vermoedelijk waren Jutta en Arnold pas getrouwd, daar er nog geen kinderen waren²⁵.

Een van de redenen dat Arnold van Wittem en Hendrik van Mulrepas in 1283 de kant van Brabant hadden gekozen, lag in het feit dat Reinald van Gelre hen de vorderingen die zij op hem als Limburgse hertog hadden, niet kon of wilde voldoen. Jan van Brabant, de nieuwe hertog van Limburg, had de schuldbrieven

Afb. 8: Wapen van de familie Julémont-Wittem, gekarteld rood kruis op goud (foutief in de catalogus van de tentoonstelling, blz. 175, laatste rij, derde wapen: daar staat het wapen van de familie Cosse-laer-Wittem).

wel aangenomen, maar beschouwde de schulden als een zaak van de vorige hertog, die deze volgens een bepaling uit het vredestractaat van Parijs zelf moest afwikkelen. Hertog Jan speelde het klaar dat graaf Gwijde van Vlaanderen, die nog steeds de zaken van Reinald van Gelre in handen had, op 9 juni 1292 de som van 5500 Tournooise ponden aan hem uitkeerde. Een groot bedrag waarmee behalve Jans eigen schuldvorderingen ook die van Cunegonde, de

tweede vrouw van hertog Walram IV, werden voldaan, alsook die van Arnold de jonge van Julémont-Wittem en die van Hendrik van Mulrepas. Arnold had onder meer een schuldbrief over 2300 mark; Hendrik kon een paar vorderingen slechts met getuige-verklaringen bewijzen²⁶.

Een bestuurlijke functie in het Limburgse land hebben beide strijdmakkers onder Jan I (†1294) niet ontvangen. Volgens een oorkonde van september 1292 was toen Gobelinus van de Bongard drossaard van Limburg en zijn zoon Arnoldus burggraaf te 's-Hertogenrade²⁷. Onder de volgende hertog Jan II (1294-1312) heeft Arnold van Wittem het drossaardschap van Limburg verkregen; in 1310 komt hij als zodanig voor²⁸.

L. Augustus

NOTEN.

1. Limburgs Dagblad van 29 juli 1972.
2. Geschiedenis van Limburg, door H.A. Beaujean, leraar M.O., met medewerking van J.G.J. Hoens, hoofd ener school te Hoensbroek en J.M. Ramaekers, hoofd ener school voor Mulo te Kerkrade, Lutterade [1940], blz.81.
3. C.A. Huygen, Van graafschap Limburg tot provincie Limburg, Maastricht-Vroenhoven, 1949, blz. 21 en 73.
4. H. Schurgers, „Waar de brede stroom der Maas ...”, Valkenburg 1972, blz. 61. - Het vorig jaar is die foutieve mededeling ook opgedoken in Jaarboek 10, uitgegeven door de vereniging Zannekin, blz. 126.
5. Gepubliceerd in PSHAL 1930 t/m 1935 en 1937; over „Nyswilre” in 1937, blz. 314-317.
6. LvH 1989, blz. 62-63.
7. H. Enno van Gelder, De Nederlandse munten, Utrecht/Antwerpen, 1972 (Aula-boeken 213), blz. 21-26, 270.
8. P.O. van der Chijs, De munten der voormalige hertogdommen Brabant en Limburg van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gent, Haarlem 1851; A. de Witte, Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant marquis du saint empire romain, I, Anvers 1894.
9. N. Klüssendorf, Studien zur Währung und Wirtschaft am Niederrhein vom Ausgang der Periode des regionalen Pfennigs bis zum Münzvertrag von 1357, Bonn 1974, blz. 83.
10. L. Augustus, Herzogenrath, 700 jaar stad. De munt van Rode, in: Msg 101 (1982), kol. 135-139; D. Kastner, 700 Jahre Stadt Herzogenrath. Dokumente zur Stadtgeschichte, Herzogenrath 1982, blz. 24-29. Ten onrechte laat de auteur de mogelijkheid open dat de munt met het opschrift „Walramus” geslagen werd door een Gelderse stadhouder, Walram van Luxemburg-Ligny of Walram van Valkenburg. Slechts een landsheer kon dat recht uitoefenen.
11. Klüssendorf, blz. 97 en 126-127.
12. idem, blz. 106 en 126-127.
13. Er bestaan ook exemplaren met een afwijkend randschrift op de voorzijde: MON/ETAR/ODEN = moneta roden(sis), Roder munt. Zie de Witte, a.w., planche XI, nrs. 286 en 287.
14. o.a. J. Gasten, De munten van Rode, in: Rolducs Jaarboek '64/'65, blz.140-141; D. Kastner, a.w., blz. 31-32.

15. idem, planche X, nrs. 269-271, een ander type nrs. 272-274; een derde type in de catalogus van de tentoonstelling over Woeringen, afbeelding op blz. 153 en 154, beschrijving blz. 318.
16. D. Brouwers, Histoire du chapitre noble de Sinnich de l'ordre de Saint Augustin, in: Bulletin de la société verviétoise d'archéologie et d'histoire, 5 (1904), oorkonde 29, blz. 118-119.
17. Klüssendorf, blz. 310.
18. J.F. Willems, Codex diplomaticus (achter de „Rymkronyk” van Jan van Heelu), Brussel 1836, nr. 41. Irmgardis wordt hier genoemd „contesse de Gheldre”.
19. S.P. Ernst, Histoire du Limbourg, VI, Liège 1847, Codex diplomaticus Limburgensis, nr. 94. Originele oorkonde als nr. 1373 bij J.A.K. Haas, Inventaris van de archieven der abdij Kloosterrade, Maastricht 1986.
20. Annales Rodenses, uitgave door Boeren-Panhuysen, blz. 106.
21. Ernst, a.w., III, Liège 1839, blz. 112-114.
22. Ernst, a.w. VI, nr. 73.
23. Aangehaald bij Ernst III, blz. 115 in noot: Tunc episcopus a duce conventiones de Rode postulat adimpleri, sed dux fecit irritum quod promisit.
24. A. Verkooren, Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse, IIme partie, Cartulaires I, blz. 176.
25. H. Hanssen heeft in zijn boek Die Rimbürg (Aachen 1912) van deze oorkonde er twee gemaakt, blz. 316, nrs. 7 en 8. H. Mosmans, De heeren van Wittem, Venlo 1923, plaatst de belening met Epen foutief op einde juli 1289, blz. 24 en 137-138.
26. Willems, nr. 191; Ernst, VI, nr. 321. Bij beide auteurs staan in het opschrift dezelfde fouten: „5600 livres” in plaats van 5500; „... pour Arnoud, le jeune seigneur de Julémont et de Mulrepas” waarvan het laatste deel moet luiden: et *pour* Mulrepas.
27. Ernst, VI, nr. 323. In de Latijnse oorkonde worden de functies aangeduid als „dapifer” en „castellanus”.
28. Regesten der Reichsstadt Aachen, Bd. II, Köln 1937, nr. 90 (bij de zegelaars).

Heiligenbeelden waken over Rolduc

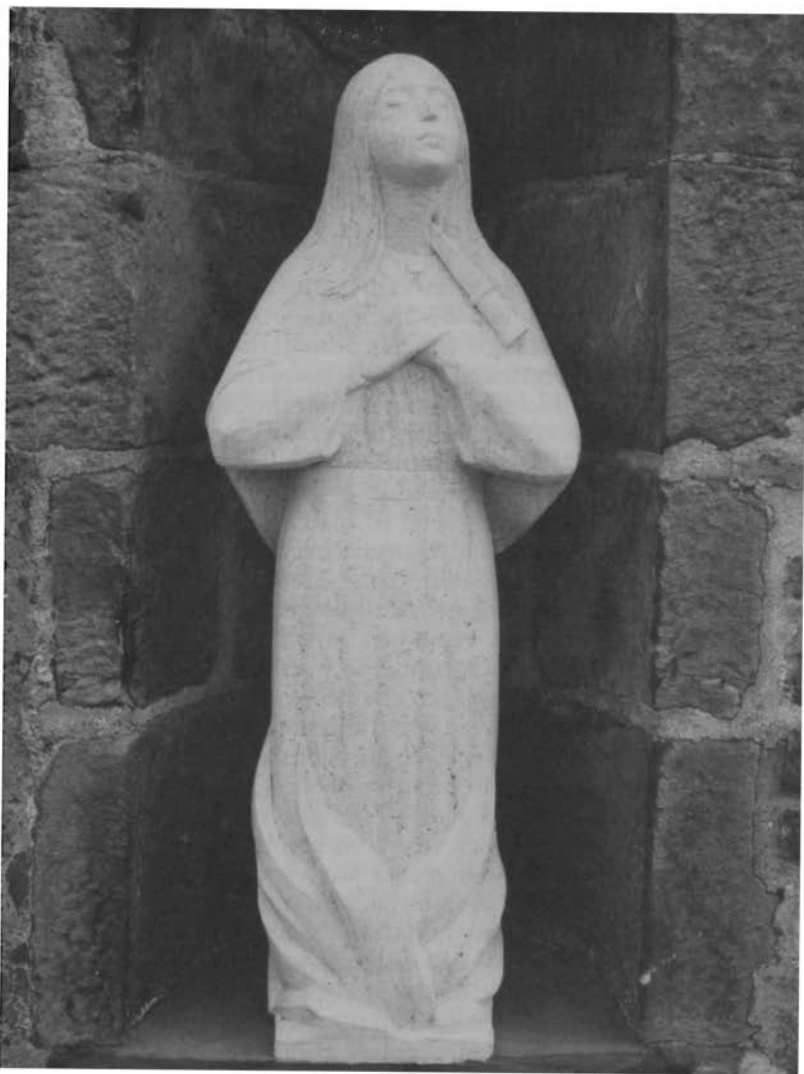
Vanuit hun verheven posities kijken zij uit over het plein aan hun voeten, als waakten zij over het welzijn van Rolduc. De zes heiligenbeelden die sinds een paar maanden in de nissen van de westgevel van de Romaanse kerk van Rolduc staan, zijn inderdaad nauw verbonden met het wel en wee van het monumentale complex: zij werden dit voorjaar geplaatst ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie van de oude abdij, die negentien jaar heeft geduurd en zeventig miljoen gulden heeft gekost. Een restauratie die Rolduc heeft behoed voor een oncervol en niet verdiende ondergang.

De man die de hele restauratie heeft meegemaakt en begeleid is directeur J.J. Stassen van Centrum Rolduc, die uiteraard ook (bijna) alles weet van de heiligenbeelden, die op 12 juni door minister Brinkman van WVC werden onthuld. „We ontdekten bij de restauratie van de toren dat daar beelden in hebben gestaan. We hadden sowieso al wat beelden geplaatst tijdens de restauratie en wilden de nissen in de muur van de kerk niet leeglaten. Het was ook een mooie afsluiting van de restauratie”, zegt Stassen.

Welke beelden ooit in de kerkmuur hebben gestaan, was niet te achterhalen; er bestaat geen overlevering van. Bij de keuze van de nieuwe beelden werd gekeken welke heiligen het meest vereerd werden in Rolduc of bij de oude abdij betrokken waren. Zo kwam men tot de keus van zes uit te beelden heiligen. Bovenaan in de muur van de kerk prijkt het beeld van St. Augustinus, wiens kloosterlijke leefregel de abdij van Kloosterrade overnam: één van hart en één van ziel naar God toe. De Augustijnse Koorheren van Rolduc hadden als opdracht samen het koorgebed te bidden en moesten daarnaast als priester werken in een aantal veraf- en nabijgelegen parochies.

Onder Augustinus prijken drie beelden van heiligen die in Rolduc en in Limburg werden vereerd. In het midden staat St. Gerlach, een Limburgse heilige die vanuit Houthem wekelijks Rolduc bezocht. „Hij werd door de Proosdijheren van Meerssen verdacht gemaakt”, vertelt Stassen. „St. Gerlach leefde alleen en werd als een rare beschouwd. De mensen echter zagen hem als een wijze”. St. Gerlach, die in de twaalfde eeuw leefde, kreeg door de bisschop abt Erpo van Rolduc als geestelijk leidsman toegewezen. „Abdijen waren vaak een toevluchtsoord voor mensen die het niet konden redden in de wereld”, licht Stassen toe.

Links van St. Gerlach staat het beeld van de H. Lucia, een vroegchristelijke martelares die in Limburg gold als beschermheilige tegen besmettelijke ziekte. Zij kwam op een minder prettige manier aan haar einde: nadat men haar had proberen te onteren en daarna ook een poging om haar te verbranden mislukte, werd haar hals

De Heilige Lucia, beschermheilige tegen besmettelijke ziekten.

met een zwaard doorboord. Op haar feestdag, 13 december, werd in 1108 de crypte van Rolduc gewijd. Zij werd vereerd vanaf het begin van de kloosterstichting tot aan de Franse Revolutie. Stassen: „Vooral in de achttiende eeuw trokken veel pelgrims naar Rolduc vanwege de dysenterie die vaak veel slachtoffers maakte in de wijde omgeving van de abdij”.

Aan de rechterzijde wordt St. Gerlach geflankeerd door een tweede vrouwelijke heilige, St. Barbara. Zij geldt als de bescherm-

heilige van de mijnwerkers. Door Rolduc werd in de achttiende eeuw de steenkoolwinning als een meer moderne, kapitaalkrachtige onderneming opgezet, die de kleine „Köhlergesellschaften” overvleugelde. Toen gold weliswaar St. Catharina als patrones van de mijnwerkers. Maar met de uitgroei van de steenkolenmijnen in de 20ste eeuw is St. Barabara aangeroepen als beschermheilige bij de mijnarbeid.

Van de arbeid komt men haast automatisch terecht bij St. Paulus. Diens beeld staat rechts op de onderste rij, naast het reliëf van Maria Boodschap. De persoon van Paulus spreekt voor de oorspronkelijke levensstijl van de abdij: door zelfwerkzaamheid in eigen levensonderhoud voorzien. De kloosterlingen richtten eigenhandig de kloostergebouwen op en bebouwden aanvankelijk zelf de akkers, zodat zij zichzelf konden onderhouden en de reizigers in de twee gasthuizen. Tenslotte St. Petrus, die ons ook naar de beginjaren van het kloostercomplex terugvoert: aan hem werd de in 1209 voltooide kerk van Rolduc gewijd. Daarvoor had alleen de crypte in 1108 als wijdingstitel Maria Boodschap meegekregen. Het beeld van Petrus staat links naast het reliëf van Maria Boodschap, op één rij met het beeld van Paulus.

De beelden werden vervaardigd door de Limburgse kunstenaar Jef Courtens, die zorgde voor een nogal klassiek ontwerp dat moest passen bij de achtergrond, de kerk en de omgeving. De beelden zijn van hoog gebakken chamotte en meer dan een meter hoog (de lengtes lopen uiteen). De Rabobank Kerkrade bekostigde het vervaardigen van de beelden, die niet over het hoofd kunnen worden gezien, als men het plein voor de kerk betreedt.

In het begin van dit artikel werd het al eens gezegd: de beelden hangen nauw samen met het welvaren van de oude abdij. Met de restauratie van Rolduc is het gevaar van verval afgewend. Maar in de nabije toekomst is misschien al een taak weggelegd voor de heiligen wier beeltenissen in de muur van de kerk prijken. Plannen voor wegeaanleg (de SW-26) en bisschoppelijke voornemens - de komst van het Pauselijk Instituut voor Huwelijk en Gezin met een universitaire opleiding - hebben immers voor de nodige onrust gezorgd in Rolduc. En was het niet Stassen zelf die een artikel ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie van Rolduc en verwijzend naar de geplande wegeaanleg besloot met de volgende woorden van St. Augustinus: „Rusteloos is ons hart totdat het rust vindt in U”.

Th. Sniekers

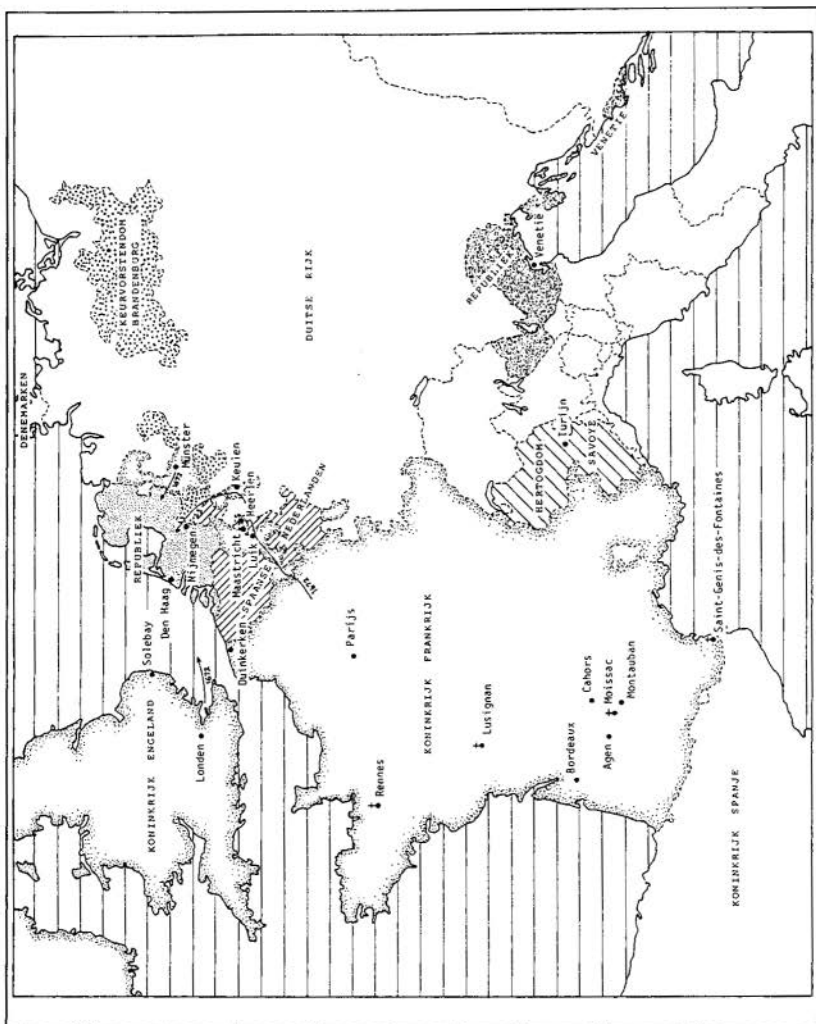
Hoe komt een Zuidfranse prelaat aan het personaat van Heerlen?

Onderzoek naar een verdwenen instelling die bovendien geen eigen archief heeft nagelaten, is een meer dan hachelijke zaak. Men is afhankelijk van zijdelingse informatie, die vaak slechts met grote moeite aan velerlei verschillende archieven ontruikt kan worden en het onderzoek loopt een grote kans fragmentarisch te blijven. Maar gelukkig kan het gebeuren dat een toevallig gevonden gegevens oplevert die aan het onderzoek een geheel nieuwe wending geven of zelfs een vraagstuk kunnen oplossen.

In het weinig benijdenswaardige geval, hierboven in de eerste regels geschilderd, bevond zich de eerste auteur, die al jaren onderzoek verricht naar de „persona” van Heerlen. Een persona is een pastoor die niet verplicht is in zijn parochie te wonen en die de werkzaamheden door een vervanger laat uitvoeren. De gelukkige toevallig gevonden in kwestie werd gedaan in de notariële archieven van Maastricht door collega Jan Hanssen, wiens aandacht getrokken werd door het voorkomen van de naam van Jean-François d'Estrades, abt van Moissac in Zuid-Frankrijk, waarvan hij wist dat het de vroegere woonplaats en het nog immer geliefd studie-object was van de tweede auteur. Dankzij deze vondst en verder onderzoek van de tweede auteur in de Zuidfranse archiefbewaarplaatsen te Montauban en Agen kon het raadsel dat het personaat van Heerlen op het einde van de zeventiende eeuw in handen was van achtereenvolgend twee Franse abten, opgelost worden. Wie denkt dat lokaal-historisch onderzoek geen brede dimensie heeft, zal na het lezen van deze bijdrage zijn mening wel herzien: het personaat van Heerlen genoot internationale belangstelling en zijn dramatis personae voeren ons door heel West-Europa.

1673

Zonnekoning Lodewijk XIV heeft tijdens zijn lange regeringsperiode veel oorlogen gevoerd. Zijn expansiedrift, die hij zonder veel risico kon botvieren, aangezien hij over het machtigste leger van Europa beschikte, richtte zich ook in noordelijke richting en daar kwam hij in botsing met de Spaanse Nederlanden en met de Republiek. Uit hoofde van zijn huwelijk met Maria-Theresia van Spanje meende Lodewijk XIV aanspraken te kunnen maken op de Zuidelijke Nederlanden. Zo begonnen enige oorlogen die de Franse grens steeds verder naar het noorden verlegden: eerst de voortzetting van de oorlog na de Vrede van Munster, beëindigd door de Vrede van de Pyreneeën (1651), waarbij Frankrijk Artois verkreeg; daarna de Devolutie-oorlog (1667-1668), beëindigd door de Vrede van Aken, waarbij Frankrijk delen van Vlaanderen en Brabant verkreeg. In 1672 viel Lodewijk XIV, samen met Engeland

1. De West-Europese „context” van de collatie van het personaat van Heerlen (grenzen van de Vrede van Nijmegen, 1678).

en de bisschoppen van Munster en Keulen, de Republiek aan. De Staten Generaal hadden 20% van hun legermacht in Maastricht samengetrokken, omdat zij ervan overtuigd waren dat deze vesting het eerst aangevallen zou worden. Maar de Franse koning ging met een boog om Maastricht heen en viel met zijn circa 100.000 man tellende legermacht via de prinsdommen Luik en Keulen en door de landen van Overmaas rechtstreeks de Republiek binnen. Uiteindelijk werd hij tot staan gebracht door de Hollandse Waterlinie. En toen admiraal De Ruyter bij Solebay de Engelse vloot

verslagen had, kwam voor de Republiek de wending. Er dienden zich al snel bondgenoten aan, die de Franse hegemonie wensten in te tomen: de Duitse keizer, Denemarken, Spanje en Brandenburg. Lodewijk XIV speelde nu zijn laatste kaart: Maastricht. De stad werd genomen op 30 juni 1673 na een beleg van nog geen twee weken, waarbij de in Frankrijk zo beroemde D'Artagnan (streekgenoot van enige personen die wij hierna zullen ontmoeten), sneuvelde¹.

Lodewijk XIV benoemde tot gouverneur van Maastricht en van de Staatse Landen van Overmaas graaf Godefroi d'Estrades, die de Republiek goed kende, daar hij al in zijn jeugd vele jaren in Holland verbleven had en daarenboven van 1663 tot 1668 ambassadeur van Frankrijk in Den Haag was. Om in zijn Maastrichtse periode zijn droom te kunnen verwezenlijken, een bemiddelende rol te mogen spelen tussen Frankrijk en de Republiek, deinsde hij er niet voor terug falsificaties te vervaardigen². Een affairist? Toch stamde hij uit een uiterst keurige familie. Een van zijn broers was bisschop, een zus hofdame en een andere zus abdis.

Godefroi d'Estrades werd in 1607 geboren in Agen in Zuid-Frankrijk aan de Garonne. Hij zal dan ook Frans gesproken hebben met hetzelfde zonnige accent als D'Artagnan, die eveneens uit die regio afkomstig was. Na een verblijf aan het hof begon hij in 1626 zijn loopbaan in de Republiek bij zijn oom Pierre de Secondat. Zijn militaire carrière was doorweven met diplomatieke missies voor de Franse koning. Van 1639 tot 1646 zag men hem regelmatig in Den Haag, waar hij probeerde de Franse zaak warm te houden. In 1661 ging hij naar Londen, waar hij er in 1662 in slaagde Duinkerken van de Engelsen te kopen. Zijn militaire activiteiten leidden hem naar Savoye, naar Italië en door geheel Frankrijk. Beloningen en eerbetuigingen bleven niet uit: in 1653 kreeg hij de titel van maire perpétuel de Bordeaux, in 1663 die van onderkoning van Amerika, en op 30 juli 1675 - hij was toen gouverneur van Maastricht - werd hij benoemd tot maarschalk van Frankrijk. Van 1676 tot 1678 nam hij als gevolmachtigde deel aan de vredesonderhandelingen te Nijmegen. Godefroi d'Estrades overleed te Parijs op 26 februari 1686³.

Het personaat te Heerlen en Voerendaal

In Heerlen en Voerendaal deed zich, zeker sedert de 14de eeuw, het verschijnsel voor dat de pastoor niet in de eigen parochie woonde. Deze pastoor kreeg wel inkomsten uit de parochies, maar hij liet twee plaatsvervangers de werkzaamheden ter plaatse verrichten, een te Heerlen en een te Voerendaal. Een dergelijke constructie noemt men een „personaat”; de niet-residerende pastoor is de „persona”, zijn plaatsvervanger is de vice-pastoor, maar heet gewoonlijk toch pastoor. De vice-pastoor kreeg door de persona een deel van de inkomsten uit de parochie toegewezen, zodat hij

in zijn levensonderhoud kon voorzien; een substantieel deel van de inkomsten viel echter toe aan de persona. De combinatie van beide plaatsen onder één persona gaat waarschijnlijk nog terug op de oude elfde-eeuwse situatie, waarbij beide plaatsen slechts één parochie waren.

De persona van Heerlen/Voerendaal werd voorgedragen door de heer van Heerlen. Dit recht kwam later aan de hertog van Brabant⁴ c.q. de koning van Spanje; de bisschop (eerst die van Luik, later die van Roermond) verrichtte de feitelijke benoeming. De inkomsten van de persona waren aanzienlijk; uit gegevens van de tweede helft van de 18de eeuw blijkt, dat voor de opbrengst van de personaatstienden of pastorele tienden in Heerlen vijf percelen grond ter beschikking stonden met een totale omvang van bijna veertig bunder. De opbrengst bedroeg tussen 1761 en 1785 minstens 705 gulden (1764), en hoogstens 2395 gulden (1785)⁵. Van deze inkomsten moest in 1685 het dak van de kerk gerepareerd worden; in 1706 kreeg de pastoor 60 rijksdaalders van de personaatsinkomsten, in 1794 kreeg pastoor Penners 150 gulden voor het personaat en 60 gulden voor de huishuur uit de personaatstienden⁶.

Omdat na de vrede van Munster van 1648 de souvereiniteit over de Landen van Overmaas omstreden bleef tussen Spanje en de Republiek, kon Spanje personae in Heerlen blijven benoemen⁷. In 1648 was Christophorus t'Serclaes, kanunnik van Halberstadt en deken van Verden, persona van Heerlen⁸. Na zijn overlijden in 1650 werd Antonius Sanderus door de koning van Spanje benoemd⁹. Sanderus ruilde dit personaat in 1658 met Itel Frederic Cloeps, de zoon van een van de Spaanse onderhandelaars voor het partagetraactaat, Jacques Cloeps¹⁰. Zijn inkomsten werden circa 1665 geschat op 13040 gulden hollands¹¹. Na Cloeps' overlijden in 1668 raakte het personaat vakant; de inkomsten vervielen aan de domeinen. De koning van Spanje had immers bij het Partagetraactaat van 1661 de souvereiniteit over Heerlen moeten afstaan aan de Republiek. Cloeps had wel zijn functie en inkomsten mogen behouden.

Na de verovering van Staats Overmaze door de Franse koning Lodewijk XIV in de zomer van 1672 veranderde de situatie. Er ontstond een soort machtsvacuum, dat slechts ten dele door der Fransen werd opgevuld. Dit leidde ertoe dat de vicaris-generaal van het bisdom Roermond sede vacante, Jacobus Oeveren, zijn kans schoon zag. Gebruik makend van een ruime interpretatie van zijn recht op kanonieke institutie van de persona benoemde hij 18 juni 1672 zijn neef Robertus van Elsrack OFM recoll. tot persona van Heerlen en Voerendaal¹². Elsrack kon zich echter niet lang handhaven. Of hij inkomsten uit Heerlen ontvangen heeft, is nog maar de vraag. De Franse commandant van Valkenburg, De Marseillac, eiste deze namelijk op¹³. Na de verovering van

Maastricht door de Fransen in 1673 namen zij ook het bestuur van de voormalig Staatse Landen van Overmaas ter hand. Spoedig zullen zij wel ontdekt hebben dat de benoeming door Oeveren op zijn minst aanvechtbaar of zelfs niet rechtsgeldig was. Ook bij de Fransen waren jonge geestelijken te vinden, voor wie het personaat van Heerlen een aantrekkelijke bron van inkomsten vormde. De Franse gouverneur van Maastricht, Godefroi d'Estrades, kende een dergelijke jonge man, namelijk zijn zoon Jean-François.

D'Estrades als persona van Heerlen

De nieuwe persona van Heerlen werd benoemd in de tweede helft van 1673, na de inname van Maastricht en de benoeming van D'Estrades senior tot gouverneur en in ieder geval vóór 10 januari 1674. Bij akte op die dag opgemaakt ten overstaan van de notarissen Lambert de Visch en Joannes Corstius machtigde Jean-François d'Estrades, „conseiller et aumonier du Roy, abbé commendataire de l'Abbaye St. Pierre de Moissacq”, onlangs door Zijne Majesteit met het personaat van Heerlen begiftigd, Matthias Renckens, pastoor aldaar, om namens hem te Heerlen het personaat in bezit te nemen. D'Estrades is dus blijkbaar nooit in Heerlen geweest om kennis te maken met zijn nieuwe parochianen.

Op 5 juni 1675 verklaart Matthias Renckens de tienden van Heerlen en Welten in pacht genomen te hebben, die behoren tot het personaat dat in bezit is van monseigneur Jean-François d'Estrades, abt van St. Pierre te Moissac, waartoe compareerde Michiel de Selis, heer van Opoeteren, burgemeester en commissaris-instructeur van Maastricht, als gevolmachtigde van de abt. Een en ander werd verhuurd „sur le vieux pied”, op de oude voet, voor een pachtsom van 260 écus en 2 écus voor de versiering van de kerk, te betalen in twee termijnen, de eerste op St. Andries (30 november 1675), de tweede op Maria Lichtmis (2 februari 1676).

Ook het jaar daarop werden de inkomsten verpacht. Op 13 juni 1676 verklaarde Niclaes Schils, „onderschout” van Heerlen, dat Michiel de Selis, in naam van „syne Excellentie den heer Abt D'Estrades, Ambassadeur van syne Allerchristelycke Majesteit”, hem de tienden van Heerlen voor het jaar 1676 verpacht heeft voor een bedrag van 280 pattacons¹⁴.

D'Estrades, abt van Moissac

De abdij Saint-Pierre van Moissac, heden wereldberoemd vanwege haar romaanse kruisgang, portaal en tympanon, was de grootste en belangrijkste Benedictijner-abdij in geheel Zuid-Frankrijk tussen de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee. Volgens de lokale traditie was de abdij gesticht in 506 door Clovis I, toen deze ten strijde was getrokken tegen het westgotische rijk van Toulouse. De abdij is in ieder geval van zeer respectabele ouderdom, daar het oudste archiefstuk dateert van mei 680. Door de

GODEFROI, Comte d'Estrades, Maire perpétuel de Bordeaux, Ambassadeur en Angleterre, et Gouverneur de Dunquerque, Viceroy de l'Amérique, fut fait Mar.^{al} de France, en 1675. mort 1686. 26 Fe

Wapen van Godefroi, graaf d'Estrades. Het wapen bevat de volgende kwartieren: 1. Estrades, 2. Pole-Suffolk, 3. Mendoza, 4. Arnoul. Kopergravure uit de collectie van de Archives Départementales de Lot-et-Garonne te Agen, 1 Fi 53. (Repro Régis de La Haye).

verderfelijke instelling van de lekenabten was de abdij de ondergang nabij, toen zij na de aansluiting circa 1048 bij Cluny hervormd werd en een ongekende bloeiperiode tegemoet ging. Rond het jaar 1100 verrees de kruisgang, in het begin van de twaalfde eeuw werd het grote portaal met tympanon gebouwd, terwijl in het scripto-

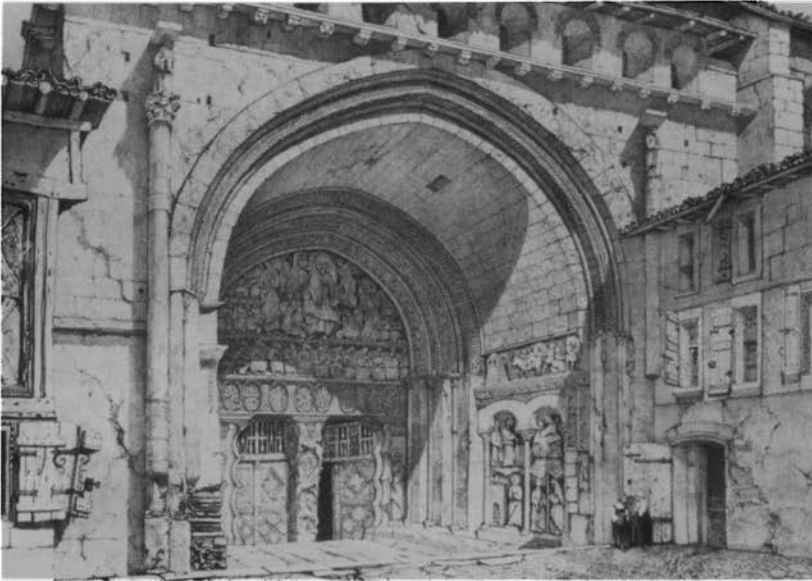
rium waardevolle handschriften werden gecopieerd en de miniatuurkunst bloeide. De internationale faam van de abdij was in de elfde eeuw zodanig dat, om een voorbeeld te noemen, de bisschop van Toledo een monnik van Moissac, Géraud genaamd, aanzocht voor de functie van cantor van de kathedraal van Toledo. Dat deze Géraud daarna benoemd werd tot aartsbisschop van Braga in Portugal (1095-1109) en daar heden nog als een heilige vereerd wordt (feest op 5 december), bewijst dat hij inderdaad van zeer goeden huize was¹⁵.

Moissac was dus een echte middeleeuwse abdij in de meest klassieke zin. Maar tegen het einde van de Middeleeuwen en met de Renaissance kwijnde het geestelijk leven weg. De regel van Benedictus raakte in onbruik en de monniken leidden een zó werelds leven dat de abdij in 1626 gesecculariseerd werd. Moissac werd een kapittel van kanunniken; de functie van abt werd een lucratief erebaantje, een commende, die door de koning vergeven werd. De beneficiant ging het doorgaans slechts om de inkomsten en hij probeerde aan zijn verplichtingen zoveel mogelijk te ontkomen. Toen de Franse Revolutie aanbrak, viel ook de abdij van Moissac als een rotte appel van de boom¹⁶.

Als commendatair abt van Moissac was Jean-François d'Estrades dus geenszins Benedictijn of regulier priester, maar een wereldlijke clericus, die het abbatiaat als beneficie verkregen had. Hij resideerde noch in Moissac, noch in de andere abdij waar hij in 1684 zijn oom Jean d'Estrades opvolgde, Saint-Mélaine te Rennes, noch in de parochie Heerlen, waarvan hij persona was. Hij verbleef dáár waar hij zijn eigenlijke werkkring had: in Venetië als ambassadeur van Frankrijk bij de Venetiaanse Republiek (1676-1678) en in Turijn als ambassadeur in Savoye (1679-1685)¹⁷.

Jean-François d'Estrades was in Moissac en in de regio overigens goedbekend. Hij was geboren in het nabije Agen op 28 september 1648 als zoon van Godefroi d'Estrades en Marie de Lallier. Abt van Moissac werd hij in 1669, maar daar vertoonde hij zich nauwelijks. Hij liet er zich altijd vertegenwoordigen door een zaakgelastigde, meest Bonaventure de Roussel, kannunik van Saint-Caprais in zijn geboorteplaats Agen. De stukken die uit deze periode in het abdijsarchief bewaard zijn gebleven, beperken zich tot gekissebis over de rechten van de abdij ten aanzien van de consuls van de stad, van de Franse koning en de bisschop van Cahors¹⁸.

Toch is één besluit uit het overigens zo rustige abbatiaat van Jean-François d'Estrades van groot belang gebleken. In 1678 stuurde Colbert, de grote minister van Lodewijk XIV, via Nicolas-Joseph Foucault, intendant van de Generaliteit van Montauban - die zich ook persoonlijk voor oude boeken en handschriften interesseerde - de eerwaarde en geleerde heer Raymond de Fouilhac naar Moissac, om de daar aanwezige handschriften te inventariseren. „Had ik de heer Fouilhac niet gestuurd”, zo schrijft Foucault,

Het groot portaal van de abdijkerk van Moissac, zoals het er uitzag in het begin van de negentiende eeuw. Gravure uit: J. Taylor, Ch. Nodier, A. de Cailleux, Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France, premier volume, deuxième partie, Paris 1834. (Repro Régis de la Haye).

„dan hadden de ratten en het stof er wel voor gezorgd dat er van deze oude documenten niets meer overbleef, wat overigens door de onwetendheid en het gebrek aan zorg van de monniken en de kanunniken al bijna zover was”. De manuscripten, geschreven in het scriptorium tijdens de bloeitijd van de Benedictijderabdij, waren in de zeventiende eeuw inderdaad volkomen in vergetelheid geraakt. Ze interesseerden niemand meer. De kanunniken deden soms codices cadeau aan geïnteresseerde familieleden! Abt Jean-François d’Estrades, toen net ambassadeur in Venetië, stemde zonder veel moeite in met vervreemding van de handschriften aan de zeer geïnteresseerde Colbert. Enige honderden manuscripten gingen aldus naar Parijs, aangekocht door Colbert die met deze en andere verwervingen een collectie geschiedbronnen opbouwde. Foucault, als goed liefhebber, behield ook wat manuscripten voor zichzelf. In 1732 verkochten de erfgenamen van Colbert de handschriften aan de Bibliothèque Nationale te Parijs, waar ze nog steeds berusten. De bibliotheek van Foucault werd in 1721 in Den Haag verkocht¹⁹. Achteraf gezien heeft de beslissing van D’Estrades, het handschriftenbezit van de abdij van de hand te doen, de gelukkige consequentie gehad dat de manuscripten in ieder geval bewaard zijn gebleven.

Op zijn oude dag trok D'Estrades zich terug in Chaillot bij Parijs, waar hij een studieus leven leidde. Hij stierf in Passy bij Parijs op 10 mei 1715²⁰. Over zijn activiteiten als persona van Heerlen is na de reeds besproken pachtcontracten verder niets bekend, behalve dat uit zijn kennissenkring de nieuwe persona van Heerlen kwam!

Jean de Groussou tenslotte...

Want, begrijpen we nu wel hoe Jean-François d'Estrades het personaat van Heerlen verkreeg, namelijk door zijn vader Godefroi, toen gouverneur van Maastricht, hoe komt het daarna in bezit van Jean de Groussou, abt van Saint-Genis-des-Fontaines in de oostelijke Pyreneeën, in het in de zeventiende eeuw door Frankrijk veroverde deel van Catalonië? Het antwoord op deze vraag komt van over de Alpen, maar we moeten het gaan zoeken in de Archives Départementales de Tarn-et-Garonne te Montauban, waar het grootste deel van het abdijarchief van Moissac berust!

Constitutum et munitum Notarice:

Jean François d'Estrades
Groussou Desanssot
FANTAU

Michael Benjamin Abi et Optis sedignia Archidiaconi
Auxiliary. Punctis notum facimus & attestamus, superius
D. Pedoninum Cartum qui sigillatum mandatum accepit
& manuali. hibernis. lincis et ara. Notarium sub lincis

Handtekeningen van Jean-François d'Estrades, ambassadeur van Frankrijk bij het hertogdom Savoye te Turijn, en van zijn ambassade-secretaris Jean de Groussou, onder de procuratie d.d. 6 maart 1683, waarbij Bonaventure de Roussel gemachtigd wordt de abt te vertegenwoordigen in een conflict met de bisschop van Cahors (Montauban, Archives Départementales de Tarn-et-Garonne, G574. Foto: Archives Départementales, Montauban.)

Op 6 maart 1683 machtigde Jean-François d'Estrades zijn oude stadsgenoot Bonaventure Roussel, kanunnik van Saint-Caprais te Agen, om namens hem en het kapittel te handelen in een conflict met de bisschop van Cahors over de exemptie van Moissac. Als getuige bij het opmaken van deze notariële volmacht treedt op Jean de Groussou, secretaris van de ambassade, prior van Lusignan en Fontaines²¹. D'Estrades en Groussou kenden elkaar dus heel goed. Ze waren „collega's” op de Franse ambassade bij de hertog van Savoye in Turijn. D'Estrades heeft zijn goede vriend Groussou met het personaat van Heerlen een mooi beneficie cadeau gedaan: een inkomen van ruim duizend toenmalige guldens was meer dan een „modaal” jaarinkomen!

Ook Groussou's beneficiërs leiden ons weer naar plaatsen met historie: Saint-Genis-des-Fontaines, waar nog overblijfselen te zien zijn van de negende-eeuwse kloostergebouwen, en Lusignan bij Poitiers, waar men de elfde-eeuwse kerk van de priorij nog kan bezichtigen. In Lusignan werd Guyde Lusignan (1129-1194) geboren, koning van Jeruzalem in 1186; een afstammeling van de familie De Lusignan werd koning van Cyprus.

Groussou moet al persona zijn geweest in 1678, toen de Vrede van Nijmegen getekend werd, daar artikel IX bepaalt dat alle bezitters van kerkelijke goederen, waaronder personaten, gehandhaafd zullen worden²². Of Groussou ooit in Heerlen is geweest, is niet bekend; vast staat wel, dat hij in juni 1683 in Maastricht de personaatsinkomsten voor negen jaar verpachtte aan Abraham Heldewier. Deze betaalde er 313½ Franse schilden (937½ franc tournois) per jaar voor, in Parijs te betalen in twee termijnen. Daarnaast moest de pachter de betalingen aan de Staten-Generaal en aan de Domeinen voldoen, terwijl Groussou zelf de reparaties van de kerk, voorzover die ten laste van het personaat kwamen, zou betalen²³. Klaarblijkelijk had Heldewier deze inkomsten al enkele jaren eerder gepacht, want in maart 1683 verklaarde de rentmeester van de kerkelijke goederen in Overmaze, Johan Ghijssen, dat Heldewier, het personaat „onder zijn derechtie gehadt hebbende” in 1681 en 1682 hem 84 pattacons betaald had²⁴. Heldewier komt ook enkele jaren later nog voor als inner van de personaats-tienden (1685,1687)²⁵.

In 1685 droeg Groussou bij de bisschop Matthias Schull voor als pastoor van Heerlen en in 1701 pastoor Judocus Sleypen (tevens) als kapelaan te Welten²⁶. In datzelfde jaar protesteerde hij tegen de oprichting van de parochie Schaesberg, die een verkleining van zijn eigen parochie betekende en waarin hij niet gekend was. Hij kon die oprichting echter niet ongedaan maken²⁷.

De Spaanse Successie-oorlog (1701-1713), die de Republiek opnieuw in conflict met Frankrijk bracht, betekende het feitelijke einde van de actieve bemoeienis van Groussou met Heerlen. Na de dood van pastoor Sleypen op 7 september 1706 benoemden de

Staten-Generaal snel een nieuwe pastoor; ze schoven de persona terzijde, omdat deze in het vijandelijke Frankrijk verbleef. Veel maakte dit overigens niet uit, want in december 1706 bleek dat Jean Groussou inmiddels in Parijs was overleden. Hiermee verviel het personaat opnieuw aan de Staten-Generaal en naar zou blijken, nu definitief²⁸.

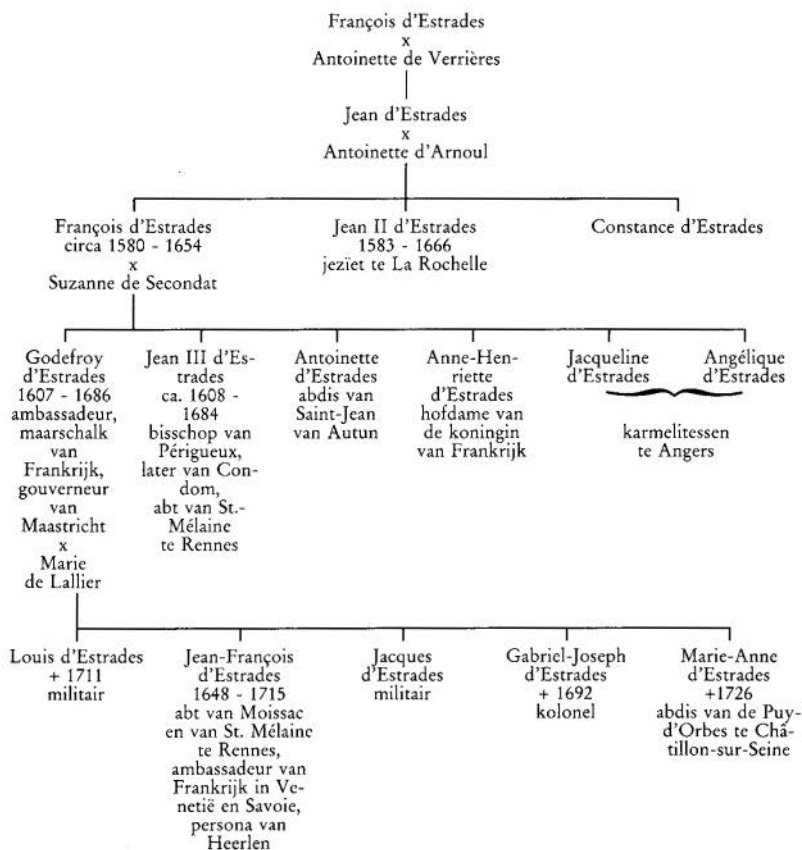
Emile Ramakers
Régis de La Haye

Bijlage:

Overzicht van de familie d'Estrades (Agen)

(Uitgestorven in 1769)

Gegevens ontleend aan: Dictionnaire de Biographie Française, t. 13 (Paris 1975).

NOTEN.

1. J.Th.H. de Win, Mythe en historie omtrent d'Artagnan, in: *Msg.* 92 (1973), 99-113; Régis de La Haye, 25 juin 1673: D'Artagnan meurt au siège de Maastricht, in: *L'Echo des Polders. Bulletin d'information de la communauté française des Pays-Bas*, no 21 (avril 1988), p. 17-20.
2. L. Augustus, De rol van graaf d'Estrades, gouverneur van Maastricht, bij de geheime vredesonderhandelingen van 1674-1675, in: *Campus Liber*, bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht, aangeboden aan mr. dr. H.H.E. Wouters, stadsarchivaris-bibliothecaris 1947-1977, bij zijn zeventigste verjaardag, Maastricht 1982 (= *Werken LGOG* 8), p.226-248.
3. Zie over Godefroi d'Estrades: *Dictionnaire de Biographie Française*, t. 13 (Paris 1975), col. 133-136 (D. Escudier); O.Schutte, *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers in Nederland 1584-1810*, Den Haag 1983, p.9-11; Jean Lacoste, *Un Agenais illustre, 1e comte d'Estrades*, in: *Revue de l'Agenais* 2(1875), p. 481-514; 3(1876), p. 25-31.
4. Vgl. E.Ramakers, Heerlen in de late middeleeuwen, in: *PSHAL* 122 (1986), 23-25.
5. Naar: RAL, LvO, inv. nr. 370 en 371.
6. W.Lindelauf, De Tiendschuur van Heerlen, in: *LvH* 7 (1957), p. 4-6.
7. Vgl. W.A.J. Munier, Benoemingen van pastoors van Heerlen in de Staatse tijd (1633-1795), in: *LvH* 34 (1984), 39-40.
8. Christophorus t'Serclaes (circa 1595-1650). Over hem: F.V. Goethals, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique*, IV, Brussel 1852, s.v. T'Serclaes.
9. Antonius Sanderus (1586-1664). Over hem: C. de Vleeschauwer, *De Flandria Illustrata van Antonius Sanderus*, In: *Archief-en Bibliotheekwezen in België* 49 (1978), m.n. 4-7, met veel literatuur opgaven. Een afschrift van zijn benoemingsbrief in: ARAH-SG, inv. nr. 11919, fol. 453 r-v. De koning verrichtte deze benoeming formeel als hertog van Limburg en niet als heer van Heerlen of graaf van Valkenburg, waarschijnlijk omdat de soevereiniteit over Limburg niet omstreden was.
10. IteL Frederic Cloeps (1641-1668). Over hem: E.Poswick, *Histoire Biographique et généalogique de la noblesse limbourgeoise*, Luik 1873, p.83; over zijn vader: J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaas, 1644-1662*, Assen 1978, *Passim*.
11. RAL, LvO 146: Cohier van geestelijke goederen en revenuen, circa 1665.
12. Benoemingsbrief in: RAL, Familiearchief Van de Bergh, inv.nr.489. Van Elsrack had de priesterwijding nog niet ontvangen; hij wordt diaken genoemd. In 1686 werd hij kanunnik van het kathedraal kapittel te Roermond; hij overleed in 1710.
13. Lindelauf, *Tiendschuur*, p.5.
14. Alle in deze alinea besproken notariële akten: GAM, Notarieel archief, inv.nr.1259, minuten notaris L. de Visch, Maastricht.
15. Ernest Rupin, *L'abbaye et les cloîtres de Moissac*, Paris 1897, reprint Treignac 1981, p.64.
16. Over de geschiedenis van de abdij van Moissac, zie: A.Lagrèze-Fossat, *Études historiques sur Moissac*, 3 delen (Paris 1870-1874), deel 4 (Montauban 1940); Rupin, *L'abbaye Moissac et l'Occident au XIe siècle. Actes du colloque international de Moissac*, 3-5 mai 1963, Toulouse 1964; Régis de La Haye, *Moissac, guide touristique*, Maastricht 1986, 2de druk; Jean Dufour, *La bibliothèque et le scriptorium de Moissac*, Genève-Paris 1972 (=Hautes études médiévales et modernes 15).
17. Ludwig Bittner, Lothar Gross, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, Berlin 1976, p. 233 en 244.

18. De archieven van de abdij van Moissac berusten gedeeltelijk te Montauban (Archives Départementales de Tarn-et-Garonne) en gedeeltelijk te Moissac (Archives Municipales). Inventaris: Georges Bourbon, Charles Dumas de Raully, Inventaire-sommaire des Archives Départementales antérieures à 1790. Archives religieuses, séries G et H, Montauban 1894.
19. Dufour, Bibliothèque, p.21-31.
20. Over Jean-François d'Estrades zie: Rupin, L'abbaye, p.173-177; Lagrèze-Fassat, Études, t.3, p.96-97.
21. Montauban, Archives Départementales de Tarn-et-Garonne, G 574.
22. Consolidated Treaty Series dl. 14 (1675-1678), New York 1969, p. 371, art. 9: „Lesdits Seigneurs États Généraux promettent (...) que ceux qui auront esté pourvus de quelques Biens Ecclesiastiques, Canonicats, Personnats, Prevostez, & autres Benefices, y demeureront établis, & en jouiront sans aucune contradiction”.
23. GAM, Notarieel archief, inv. nr. 1425, minuut notaris Van Millen, 28-6-1683.
24. GAM, Notarieel archief, inv. nr. 1436, verklaring van 22-3-1683.
25. Lindelauf, Tiendschuur, p. 4-5.
26. Munier, Benoemingen, p.42.
27. E.Ramakers, Pastoraal in Schaesberg in de zeventiende eeuw, in: LvH 33 (1983), 71-72.
28. Uitvoerig bij: Munier, Benoemingen, p.59-62. Voor de verdere gang van zaken rond de pastoorsbenoemingen in Heerlen wordt verwezen naar het hier genoemde artikel van pater Munier.

Activiteiten Werkgroep „Het Land van Herle”

- 9-1-1989 Vertoning video-film „Heerlen vroeger”
Dr. P. Nissen: „De Sittardse Pastoor Agricola als bestrijder van de Dopers.”
- 13-2-1989 L. Augustus: „Het Land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successie-oorlog”
M. van Dijk: „Presentatie van het Historisch Bronnenboek Heerlen: een voorlopige versie van de eerste tranche”.
- 13-3-1989 A. Patelski: „Op zoek naar de familie Merkelbach”.
M. van Dijk: voortzetting van 13-2
- 10-4-1989 M. van Dijk: voortzetting van 13-3
M. van der Wijst: „Merkwaardigheden uit de veertiende eeuw”.
- 8-5-1989 M. van der Wijst: voortzetting van 10-4
L. Piercy: „Indrukken van een reis naar Indonesië”.
- 12-6-1989 Excursie naar Meerssen.
- 11-9-1989 C. Palmen: „De Franse Revolutie van 1789, nu twee eeuwen geleden, en de gevolgen daarvan voor Heerlen en omgeving”.
- 9-10-1989 F. Crutzen: „Portret van de schoolmeester, koster en voorlezer Cornelis Swildens te Voerendaal” en „Portretschets van zijn zoon Jan Hendrik, hoogleraar in Franeker”.
- 13-11-1989 M. van Dijk: „Heerlen in de Middeleeuwen. Poging tot reconstructie van zijn geschiedenis”
- 11-12-1989 M. van Dijk: voortzetting van 13-11.
J. Jamar: Toelichting bij de tentoonstelling „Thermen en Badgebruiken in de Romeinse Tijd”.

**De redactie van „Het Land van Herle”
wenst haar lezers prettige feestdagen
en alle goeds voor het nieuwe jaar.**

Register op de inhoud van de jaargang 1989

Aflevering 1, januari/maart	
- Een kanaal naar Heerlen (door J.T.J. Jamar)	1
- Het Land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successie-oorlog (1283-1289) (door L. Augustus)	5
- Romeins Heerlen (vervolg) (door H.J. Eggen)	17
- De strijthagermolen gaat weer malen (door Th. Sniekers)	19
- Heerlen 1900-1950 op de film (door M. van der Wijst)	22
- Berichten	24
Aflevering 2, april/juni	
- Een wapenbord van Michel de Klerk (door C. Rogge)	25
- Romeins Heerlen (vervolg 3) (door H.J. Eggen)	30
- Het Land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successie-oorlog (1283-1289) (vervolg 1) (door L. Augustus)	33
- Hoeve Molenberg krijgt zestien nieuwe bewoners (door Th. Sniekers)	45
Aflevering 3, juli/september	
- Over de naam „bokkerijders” (door C. Palmen)	49
- Romeins Heerlen (vervolg 4) (door H.J. Eggen)	53
- Het Land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successie-oorlog (1283-1289) (vervolg 2)..... (door L. Augustus)	59

- Kernnamen te Heerlen-Kerkrade en omgeving anno 1947	71
(door J. Crott)	
- Boekbesprekingen	74
Aflevering 4, oktober/december	
- Het land van 's-Hertogenrade en de Limburgse successie-oorlog (1283-1289) (slot)	77
(door L. Augustus)	
- Heiligenbeelden waken over Rolduc	88
(door Th. Sniekers)	
- Hoe komt een Zuidfranse prelaat aan het personaat van Heerlen?	91
(door E. Ramakers en R. de La Haye)	
- Activiteiten Werkgroep „Het Land van Herle”	104

Lijst van gebruikte afkortingen

AGH	Archiefdienst Gemeente Heerlen
ARA	Algemeen Rijksarchief (in Den Haag of Brussel)
ASPH	Archief Sint Pancratiusparochie Heerlen
BS	Burgerlijke Stand
DHO	Doop-, Huwelijks- en Overlijdensregisters
GA	Gemeentearchief (van-)
HSAD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf
LvO	(archief) Landen van Overmaas
LTG	Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
LvH	Het Land van Herle
MM	Maaslandse Monografieën
Msg	De Maasgouw
PSHAL	Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg
RA	Rijksarchief (in-)
RAL	Rijksarchief in Limburg
RvS	(archief) Raad van State
SG	(archief) Staten Generaal
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins